

УДК 883.3(09)-2

Світлана

Матвієнко

БІОГРАФІЧНЕ ТА АВТОБІОГРАФІЧНЕ: ПЕРЕТИН У ТЕКСТАХ ВІКТОРА ПЕТРОВА

Зрештою, кожна людина, писавши
про інших, пише тільки про себе.

В.Петров «Аліна й Костомаров»

Зачем лишать себя удовольствия
высказывать людям некоторые мысли
и чувства, если невозможно высказать все?

П.Куліш. Лист до М.Білозерського

Віктора Петрова вважають першим українським письменником, який звернувся до жанру художньої біографії. Одним із багатьох, чий життєпис дослідив Петров, був Пантелеймон Куліш, талановитий митець, до якого Петров ставився зі значним пієтетом – саме це дало змогу письменнику заповнити лакуни художньої біографії своїми власними думками та переконаннями. Подібно до П.Куліша, Петров теж схильний до вживання багатьох псевдонімів, масок та містифікацій, що мали б приховати його справжнє «Я» від читачів. Художні біографії Петрова однаково розкривають духовний світ і зображених ним митців, і його самого.

Практика вивчення макро- і мікродискурсів дозволила впритул наблизитися до особистостей культури. Зрозуміло, що предметом дослідження при цьому стають, окрім художніх творів, ще й епістолярій, щоденники, мемуари, спогади тощо. «Усе писане та все сказане» допомагає визначити фігури замовчування, так би мовити, «ненаписане та неказане», що заповнюють «щілини» між текстами, для повного відтворення дискурсу. Окреме зацікавлення викликають спроби теоретизування та наукові праці учасників культурно-літературного процесу. Адже кожне дослідження, яким би герметичним воно не було, залишає нам можливість робити певні висновки стосовно його автора як «людини культури» [8; 152 - 159].

В українському літературознавстві вже існує кілька значних студій цього напрямку. Насамперед це праці Соломії Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» та Віри Агєєвої «Поетеса злам століть». В обох

книжках аналізується не лише художній текст, а й те, що залишається поза ним, тобто текст культурний зі своїми «замовленням» та «цензурою».

Залежно від того, наскільки дослідження вдало виконане, дослідник постає ще й автором свіжого погляду, нової концепції чи навіть дискурсу. Вводячи в науковий обіг інтерпретацію певного феномена, дослідник дає їй своєрідний «дозвіл» свідчити і про себе: про свій спосіб мислення, своє місце у дискурсі сучасної епохи. Текст – це відвертість, це несвідома самоінтерпретація дослідника. Однак за певних умов відвертістю маскується гра: під маскою «ненавмисного» може приховуватись запланована самооповідь. Такі «підозри» викликають тексти Віктора Петрова-Домонтовича, для якого маскуванню та приховуванню були не просто особистісними рисами, а й необхідним професійним умінням¹.

Лінгвіст, письменник, літературознавець, археолог, історик, він залишив величезний науковий спадок, точний обсяг якого досі залишається невідомим. Вражаючи працездат-

ність відповідала інтелектуальному рівню Петрова, а віртуозне вміння приховувати свої думки стало ознакою стилю. Зрештою, це не дивно, адже епоха, до якої належав Петров, вимагала надзвичайної обережності. Відкрито репрезентувати свій метод, свої погляди він не міг, тому мусив винайти спосіб, у який можна бути присутнім у дискурсі свого часу, а також не просто залишитись у «списку тих, хто врятувався», за визначенням американського деконструктивіста Гарольда Блума [1], а й елементарно вижити.

Визнаючи Петрова першим, хто розпочав в українському контексті писати в жанрі романізованої біографії, його попередниками в інших літературах справедливо називають А.Моруа, С.Цвейга, Ю.Тиньянова. Проблема роману-біографії як така вже існувала в українському літературно-критичному дискурсі, про що свідчать рефлексії з цього приводу в сучасній періодиці. Про жанр романізованої біографії неодноразово писав В.Державин [4]. У 1929 році в Києві виходить друком праця Віктора Петрова «Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті роки. Життя. Ідеологія. Творчість». Саме в цей час виходять і романи-біографії Петрова «Аліна й Костомаров» та «Романи Куліша» (1929 і 1930 рр.). Того ж таки 1929 року В. Державин друкує ще одну невелику працю, яка окреслює проблему романів-біографій. Стаття під назвою «Факт и беллетристика» в № 6 журналу «Красное слово» присвячена проблемі «фактографічності» літератури. «Нам потрібний саме синтез «Факту» та «беллетристики», синтез фактографічної точності та стилістичної художності» [5]. Чи не намагається Віктор Петров розв'язати проблему експериментально? Адже якщо Валер'ян Підмогильний та Микола Хвильовий «були передовсім письменниками, Петров був передовсім науковцем, який забавлявся літературою, як екстравагантним хобі» [10; 5]. Він прагнув дослідити всі «закутки» предмета, який його цікавив, чим або ким цей предмет не був би, являючи собою тип «науковця-деталізатора» [7; 10]. Така специфіка письма цілком характерна для вченого.

Потреба дослідження простежується в його художніх текстах, кожен з яких Петров мусить замкнути висновком. Це природно, адже в науковому дискурсі «знання постає як висловлювання-результат, що ж до письма, то тут знання - це висловлювання-процес» [3; 553]. У «Болотяній лукрозі, 1» Петров сам конста-

тує зближення літератури та науки в 20-ті роки: «Література ототожнювалась з літературознавством. Поезія ставала здобутком літературознавців. Витворювався новий тип поета-дослідника, поета-архівіста, музейного робітника, аналітика, складача словників, колекціонера документів» [11; 221].

Пишучи монографію про Пантелеймона Куліша, Петров із притаманною йому ретельністю та прискіпливістю досліджує велику кількість документів (праці Куліша, щоденників, хто його знав та спілкувався з ним, листування самого «культурника» та його знайомих). За допомогою цих матеріалів Петров торкається тем, для яких, на його погляд, немає місця в межах літературознавчого наукового дослідження (яке, до речі, й так написане доволі «художньо»). Йдеться про його гіпотези щодо інтимних стосунків письменника, його «романів». Тоді Віктор Петров продовжує дослідження за ширмою роману, спокійно дослівно трансплантуючи в роман великі шматки наукового тексту своєї монографії. Фактично, Петров дуже близький до сучасного нам способу дослідження. Здається, його утримує лише «влада жанру», а мислить він вже дискурсивно.

Що стосується присутності автобіографічних елементів у романах-біографіях, то для А.Моруа та С.Цвейга вони були обов'язковими. Творчість і діяльність історичних осіб вони намагалися пояснити через їхнє приватне життя. Використовувались так само висновки власного психологічного досвіду та ефект перевтілення. Авторка єдиної наукової праці, присвяченої творчості Віктора Петрова, Юлія Загоруйко, стверджує, що на відміну від Моруа та Цвейга, в романізованих біографіях Віктора Петрова автобіографізм позначився мінімально [7; 29]. Проте це не зовсім так.

Зіставляючи його тексти, дуже часто бачимо вельми характерні для письменника самоповтори, рішучість поборювати певні літературні чи наукові норми і по кілька разів прописувати важливі насамперед для себе моменти, в яких саме і проступає автобіографізм чи спроби самоінтерпретації.

2

Зрозуміло, Куліш ніяк не міг бути дзеркальним відображенням Петрова. Дослідник ніколи не став би редукувати матеріал відповідно до фактів власної біографії. Тут Петров - правдивий учений, для якого важли-

ва якість розвідки. Однак пасажі, які відбивають спільні риси Куліша і Петрова, мають деяку своєрідність, вирізняються особливою «виписаністю» та доволі помітно випинаються із загальної канви тексту. Петров, звичайно, не мав на увазі «описати» усього себе, але акцентував важливі для себе моменти (адже «невозможно висказати все», - писав П.Куліш у листі до М.Білозерського, який цитує Петров у своєму дослідженні). Паралелі напрошуються ще й тому, що науковець не тільки не боїться вкраплювати в науковий текст особистісне, а навіть інтригує читача натяками на таку можливість, заохочує до цього пошуку «приватного» у своєму тексті.

Між іншим, постать Куліша цікавила не лише Віктора Петрова. Модерністи цінували його чи не більше, як Шевченка. Микола Хвильовий писав: «Що ж до ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти. Здається, тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента» [15; 53]. Таку високу оцінку Пантелеймон Куліш заслужив передовсім за своє «культурництво». Його погляд було спрямовано саме у бік улюбленої Хвильовим Європи. Впровадження «вальтер-скоттівського» історичного роману, переклади Шекспіра, Гете, Байрона - усе це та діяльність, яку вважали необхідною і корисною представники українського модернізму. Сам він писав стосовно себе:

Я не поет і не історик - ні!

Я - піонер з сокирою важкою...

Даючи собі таку оцінку, Куліш виглядає доволі об'єктивним. Щодо його поетичної обдарованості цей погляд збігається з думкою Франка, який визнавав, що все ж таки не було в Куліша «тільки одного - Шевченкового генія, Шевченкового гарячого почуття». А про його історичні студії так само прохолодно висловлювався Грушевський, для якого Куліш був скоріше все таки поетом, ніж істориком. Для Віктора Петрова Куліш «завжди був резонер, а тому іноді й прихильник педантичної абстракції, він був те, що звуть - ідеолог, людина системи й розрахунків, людина формул і тез» [13; 85], що, зрештою, було дуже близько і до Кулішевої самооцінки. Петрову важливо підкреслити резонерство, ідеологічність (у сенсі культурної ідеологічності), «розрахун-

ковість» Куліша. Бо це близько й до способу мислення самого Петрова, його манери експериментально впроваджувати різноманітні заборонені дискурси (від фройдівського починаючи) з розрахунком, щоб це не було легко «відчитано».

Юрій Шерех пише, що про читачів Петров не піклувався взагалі, він нібито вмів «геніально не помічати людей і не шанувати їх, хоч разом з тим був завжди з усіма в добрих стосунках». «У колі ближчих знайомих - важко говорити про друзів, коли мова йде про Петрова, - йому була дана жартівлива заочна кличка «Менталітет». Ці знайомі знали: з Петровим не завжди можна погодитися, але він завжди вагітний думками, хоч ті думки виловити з нього було нелегко при його огиді до всяких пояснень, до всякої педагогії, при його відвертанні від тих, хто не розумів його з півслова або думав інакше, при його нехоті до сперечань та аргументування. Та коли впіймати його думку, вона завжди була цікава, хоч завжди загострена до ступеня парадокса» [16; 95]. В ситуації підконтрольного писання для модерного автора інтелектуального тексту читач мусив би існувати у кількох іпостасях: *простий*, який його мало цікавив би через свою некомпетентність, *його читач* - невелике коло однодумців та інший, *небезпечний читач*, який контролював, виконував функцію нагляду. Для Віктора Петрова читач існував лише *простий* та *небезпечний*. Йому було байдуже, чи перший розумів його твори та наукові тексти, натомість він піклувався, аби другий не зрозумів, не «відчитав» «чого не слід» із його праць.

Окрім «культурника» (зрештою, бути ним прагнули всі модерністи), як Петров, так і Куліш являли собою ще й тип інтелектуала. Для Куліша було характерне прагнення освоєння та впровадження європейських цінностей, обізнаність у європейській культурі. Однак у своїй студії про Куліша Петров натякає на штучність як наслідок такого «впровадження Європи», пише про очевидну схематичність та «робленість» Кулішевих текстів. «Куліш навмисне, пишучи свою повість, студіював теорію, стиль і словник німецьких романтиків...: Тіка, Новаліса й Шіллера. Герої Кулішевої повісти це - вособлення окремих тез і окремих стилістичних способів романтичного в літературі напрямку. Ось, скажімо, «садовник Готфрид, похорий на Шіллера и страстно его любящий. Это поэтическое создание, как отзыва-

ється о нем Ульяна Терентьевна, или наивное создание, как отзывается о нем сам автор». Тут цього характерно-шіллеровського визначення: «наївний», очевидячки, вжито зі спеціальною метою точно термінологічно зазначити типову особливість героя, з метою протиставити «наївного», вихованого на Шіллері, Готфріда (і ім'я спеціальне!) натурам «сентиментальним», зіпсованим цивілізацією. Представником і виразником цього «сентиментального» типу є зіпсована «пансіонною цивілізацією» панянка Марія Антонівна, дочка старого Дубініна. її характеристика - зразок витриманості у Куліша стилістичних способів, властивих ідеалістично-філософській абстрактній мові німецьких романтичних письменників... Куліш, як ми бачимо, хоче, власне, не так дати описи своїх дійових осіб, як їх філософічні формули, їх метафізичну цінність з'ясувати. Його характеристики героїв це не що інше, як характеристики певних формул і визначених формулвань» [14; 12-13].

Щодо Петрова, то просто обізнаністю на сучасному йому тлі вирізнитися було б важко. Тому те, що він «пропонує», є скоріше «новим витком» - творчість *після засвоєння* культурного досвіду Європи. Образи тієї культури фігурують у текстах Петрова природно і *анлікаціями* не здаються.

Обидва інтелектуали, Куліш і Петров, мають інтенції до руйнування стереотипів. «Пантелеймон Куліш свідомо пішов на деідеалізацію козаччини - почав розвивати критичний погляд на історичне минуле України, і зрозуміло, цим замахнувся на стереотипні уявлення, які побутували серед історично неосвіченої тогочасної громади» [6; 22]. Доступ до архівних джерел спричинив відхід од ідеалізованих примітивним популяризаторством легендарних стереотипів сприйняття історичного минулого, хоча П.Куліш і сам не раз потрапляв у полон історичних схем домінантних у польській історіографії концепцій.

Свого часу Ю.Шерех писав про властиву творам Петрова особливу парадоксальність мислення, яке онтологічно спрямоване проти всього усталеного, недостатньо вивченого, ідеалізованого. Ось один із таких випадків контраверсійного мислення Петрова, про які пише науковець: «Його перу належала, наприклад, праця «Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства». Даремно читач шукатиме там імен, дат і назв, історії досліджень і характеристики індивідуальностей

окремих дослідників. Як і все в Петрова, ця праця на тезу. Теза ця могла б звучати: радянське шевченкознавство - не заперечення, а безпосереднє продовження, якщо не повторення традиційного народницького шевченкознавства, як його репрезентує, приміром Єфремов. Спочатку це парадоксальне твердження жахає. Потім вдумуєшся - і бачиш, що в ньому є велика частка правди: радянське літературознавство в особах Річицького, Шабльовського тощо справді багато в чому тільки пристосовує до нових політичних вимог традиційний іконописний образ Шевченка, створений у писаннях наших таки народницьких істориків літератури. Думка починає працювати зовсім в новому ракурсі, відкривається багато цікавого і досі не поміченого. Та горе тому, хто прийме цю частку істини за цілу істину!»

Віктор Петров по-своєму бачить і ставлення Куліша до сучасності. Він не стверджує модерність Куліша, однак саме намагання визначити це ставлення свідчить про модерність самого Віктора Петрова. Фокусування творчого процесу на сучасності, оця модерна риса, не тільки характерна для творів Петрова, а є істотним ракурсом погляду на всяку іншу творчість. Про Куліша він пише, що письменник «не належав до тих осіб, що нехтуючи сучасне, покладають надії на прийдешнє або ж утворюють культ минулого. Він брав сучасність такою, яка вона є, він пристосовувався до неї, увіходив у неї, брав від неї все, що вона могла дати. Він вірив у сучасність, бо він вірив у себе і своє призначення. Він вірив, що йому призначено в століттях зробити те, чого не зробили його попередники, чого не зроблять наступні покоління. Куліш дискредитував минуле задля сучасності. Дискредитація минулого задля сучасного - характерна риса для всієї літературної діяльності Куліша. Куліш реабілітував сучасність, виправдовував сучасність, щоб ствердити справу життя свого» [14; 303].

Саме з того, що Куліш «бере свій час так, як він єсть», для Петрова впливає «непотрібність в обставинах часу» якої-небудь політичної боротьби. «Згідно з тим, не зрікаючись остаточно ролі й місії громадського трибуна, він шукає способів здійснити громадську акцію в умовах неможливості політичної боротьби. За таких умов громадська акція може бути тільки аполітична» [14; 289-290]. Куліш вишує на перший план поета, стверджує його примат у народному житті. Він розвиває типову романтичну теорію з характерним для ро-

мантичної доктрини аполітизмом і абстрактним ідеалізмом. Петров порівнює розквіт і поширення аполітизму німецького романтизму на початку XIX ст. з відповідними теоріями Куліша у відповідних обставинах. Куліш відходить у «культурництво», відмовляється від ідей державності, громадських цілей. Його аполітизм увиразнюється. Кулішеві можливості громадської діяльності зійшли нанівець. «Треба було пристосовуватись до цих обставин, - коментує ситуацію Петров. - Людина з темпераментом трибуна, людина широких громадських цілей, - він приголомшує ці прагнення й всупереч собі проповідує антигромадські доктрини» [14; 293].

Сам Петров поведився в дещо інший спосіб. «Як типовий інтелігент, інтелігент до глибини душі, до кожного жеста, Петров був з природи постійний і принциповий опозиціонер» [16; 94]. Цей коментар Юрія Шереха ґрунтується на його особистих спостереженнях поведінки Петрова в 20-ті роки: коли в УРСР не можна було говорити про українську державу, він таки говорив про неї, вбачаючи державотворчу діяльність у вчинках козацтва і виступаючи проти «антигромадської і антидержавної теорії літератури» П.Куліша. А опинившись у еміграції, з її ідеалізацією держави, Петров виступає з тезою, що держава не розв'язує всіх питань, що держава часто спричинює загибель культури.

Однак про Куліша теж не можна висловитись однозначно як про аполітичну особистість. Він був перш за все особистістю суперечливою, тому його «мінливі політичні орієнтації» обурювали громадськість, передусім тих, хто намагався наслідувати його велике культурницьке подвижництво. Та їм, його друзям і однодумцям, доводилося то розпачливо розводити руками, то різко його критикувати в пресі, то писати гнівні листи, що страшенно вражало Куліша і змушувало пояснювати свої вчинки, виправдовуватись» [6; 16].

Необхідність пристосовуватися до обставин звучить у обох, але має різне значення. Куліш, людина емоційна й діяльна, схильна до беззастережного обстоювання виношеної ідеї, пристосовується до соціальних і політичних обставин: «Не раз за суб'єктивні концепції, породжувані і певними настроями, і швидкозмінними політичними орієнтаціями, і емоційно спалахуючими прожектами, і наївними сподіваннями на реформу та ласку царських сановників, його різко критикували» [6; 13].

Віктор Петров часто змінював свої погляди, втім завжди пристосовував свій стиль, маскувався. Наприклад, виступаючи проти держави в еміграції, «він пише про це дуже обережно, своїй статті він дає назву, що може відштовхнути кожного політика, - він називає її «Проблема Готфріда Келлера», саме слово держава він зашифровує словом «політика», - але він таки ставить цю проблему» [16; 95].

Ще одним надзвичайно цікавим прикладом такого маскуванню можуть бути «Матеріали дискусії на лінгвістичній ділянці загально-ідеологічного фронту у ВУТ по циклу літератури, мови і мистецтва». До «Матеріалів...» входить і підписана до друку 21 грудня 1932 року (але так і не видрукована) праця Петрова, в якій він відмовляється від свого дослідження про Куліша. Петров імітує марксистсько-ленінську риторичку так ретельно, що вся неприродність, нехарактерність для нього такої мови видає фальшування: «Реконструктивна доба в нашому господарстві є також і реконструкцією нашого ідеологічного фронту. За доби соціалістичного наступу, коли загострюється опір класового ворога, кожен з наукових робітників повинен, переглянувши свій науковий багаж і свої наукові надбання, з усією рішучістю викрити свої методологічні помилки, порвати зв'язки з залишками буржуазної ідеології, що, критично не оцінені, заважають міцно стати на ґрунт марксистсько-ленінської ідеології й методології» [2; 123]. Сам вибір теми дослідження Петров приписує випадковості: «Та обставина, що неопубліковані архівні матеріали щодо Франка перебували за кордоном і були неприступні, а традиційна форма докторської іст.-літ. монографії передбачала, як передумову, роботу над архівним матеріалом, примусили мене спинитися на Куліші²» [2; 123].

Нібито засуджуючи «аполітичний об'єктивізм», Віктор Петров цей осуд зводить до рівня абсурду, коли за накопиченням безглузвих порожніх фраз ховається інтрига: «Замість демаскувати уявлений аполітичний «об'єктивізм» і так званий «нейтралізм науки», як позиції суто-буржуазні, неприйомні й ворожі пролетаріатові, моя книга «Куліш у 50-і роки», явилася яскравим прикладом саме цього буржуазного «об'єктивізму». «Об'єктивізм» завжди ховає в собі гостру небезпеку для кожного дослідника того, що його «об'єктивізм» може стати прийомним у лавах ворожого табору. Якщо хвалить ворог, то це значить, що

ти припустився помилки, якої треба уникнути й яку треба негайно виправити. Як би не відмовлявся якийсь учений від клясової боротьби, він є її учасник. Питання тільки в тому, на чийому боці: на боці пролетарської революції чи супроти неї. «Об'єктивізм» є спосіб маскування» [2; 124].

Цікаво, проте, хто і що маскує насправді?

Скоріше за все Петров, використовуючи риторичку влади, іншою мовою переписує свій текст у дещо скороченому вигляді, даючи цим чи не перший приклад «писання між рядками», яким успішно користуватимуться майбутні письменники і дослідники, закуті в ідеологічні рамки радянської системи: «викриваючи» усе «вороже» *все ж таки писати*, розкриваючи суть предмета, як це робить Петров: «Щ настрої головно й не давали змоги об'єктивно поглянути на діяльність «химерного» Куліша й зрозуміти ці його «химери», розібратися в його «хитаннях». Замість спокійного, об'єктивного погляду побутували ще серед нашого загалу аж до недавнього часу народницькі «позви» з Кулішем - і в результаті виходила дивна двоїстість оцінки, яка нічого не вияснявала, а тільки ще більше затемнювала постать славного діяча, роблячи її незрозумілою «загадкою» [2; 125].

3

Завжди цікавою для обговорення темою будуть псевдоніми і пов'язані з ними періоди творчості та наукової діяльності Віктора Петрова. Письменником був В.Домонтович (хоча Віктору Петрову теж належить кілька художніх речей: «Аліна й Костомаров» та «Романи Куліша»). Філософом був Віктор Бер. А лінгвістом, археологом, літературознавцем залишався Віктор Петров. Окрім цього, він підписувався ще й В.Плят, В.Вер та просто В.П. Звичайно, тема псевдонімності була дуже важливою та цікавою для самого В.Петрова. Спираючись на власний досвід, він намагається дати пояснення цьому феномену у випадку Куліша: «В інших умовах і за інших обставин Стендаль свідомо весь час ховався, вигадуючи найхимерніші для себе містифікації та псевдоніми. Для Стендаля це не так підказували зовнішні умови, як йому подобалася вся ця витончена гра. Для Куліша це була не гра задля гри, а гірка необхідність, тим прикріша, що ця примусова необхідність кінець-кінцем істотно ж була тільки вигадана, зайва й небажана гра. Вибитий з колії, Куліш плутає, він

примушений плутати, він містифікує, він примушений містифікувати. Свою працю він виконує як не свою, свою роль він грає як не свою. Тепер він Макаров, хоч він не Макаров, а Макаров не він. Куліш плутає з хутором, з дружиною, з Современником, з Аксаковими, з Гоголем, з собою... Те, що було спочатку нав'язаною зовні необхідністю, поволі стає звичайним *modus'oM vivendi*. Псевдонімність і вся плутанина псевдонімного існування стає поволі виявом його душі. Те непевне, невиразне становище, що в ньому опинився в 50-х роках Куліш, залишає глибокий слід на психіці Куліша, вносить у неї нові риси, накладає своєрідну печать» [14; 102].

У цих складних обставинах прокидається Кулішева мрія про хутір, яка є скоріше відгомном романтичної теми «острова», яку можна знайти чи не в усіх російських та західноєвропейських поетів 20-30-х років. Однак невдовзі Куліш переконається в тому, що втілені мрії не завжди приносять бажані наслідки. Ілюзія «хutorянського раю» розвіється досить швидко. Та окрім розчарування, це принесе ще й втрату свого кола, спричинить специфічне роздвоєння: «...Він був хutorянин у редакції «Современника», серед літераторів і літератор в умовах хutorянської дійсності» [14; 62]. Віктор Петров прокоментує це як «безґрунтянство», втрату ідеї, на яку б можна було спертися, втрату свого місця. Петров неодноразово звертається до цього поняття у своїх творах. Між іншим, тема «острівця» також у нього присутня: для Серафікуса таким «острівцем» є наука, для Зини - мрія про свободу тощо. Потрапивши на свій «острівець», герої залишаються замкненими там, оточені зусібіч безвихіддю.

Якщо подивитися на саме письмо Петрова, то неможливо не помітити своєрідну «зраду риторички», певний «розрив». Крізь висловлювання про Куліша і сучасні йому події проривається дискурс сьогодення Петрова, очевидна риторика учасника радянських перверсій: «...На Січі ченці-братчики навчаються завсіди бути готові до смерті, шанувати смерть, одмовлятися од життя і всього життєвого, виховувати в собі звичку постійного вмирання, студіювати науку вмирання, обертати життя в чекання смерті» [14; 385].

Пояснення цьому знаходимо в тексті самого Петрова, саме там, де йдеться про Кулішеві «розриви»: «Ім'я Миколая Макарова було для Куліша тим шифром, що під ним він ховався

од уважного зору «милостивого благодетеля» Леонія Васильовича Дубельта. Куліш ховався під шифром не тільки з своїм авторством, але й з думками своїми. Всі твори Куліша - шифровані, всі вони - псевдонімні. Для Кулішевих творів властивий розрив між замислом, справжніми намірами автора і виконанням, зовнішньою тенденцією і внутрішнім розумом фактів. Куліш силувався писати в офіційному дусі, щоб офіційною благонадійністю прикрити і покрити, врятувати неблагонадійну двозначність фактів, що він їх малює. Псевдонім, як літературний спосіб, спосіб маски, як певний спосіб літературного стилю, характеризують творчу манеру нашого письменника» [14; 17].

Псевдонімність Петрова можна інтерпретувати по-різному. У своїх «Історіософічних етюдах» він пише про ущільненість часу, яку відчуває він та його сучасники. Сторіччя нібито сконцентрувалося в подіях одного дня або кількох місяців. Швидкі зміни не залишаються невідчутними. «Кожна людина числить за собою кілька життєписів. Одне ім'я стало явно недостатнім для людини. Тотожність імені більше не відповідає зламам етапів. Над усім панує епоха. Функція людини за однієї доби одна, за іншої - інша. У зміні діб утрачає вагу сталість особи» [12; 8].

З розриву між тенденцією й подіями Куліш робив для себе засіб захиститися від цензури. «Не твір, а мрія про твір, змагання до твору. Б.Алмазов гадав, що ця «недокінченість» і «невтіленість» то виключно авторова хиба, що джерела розриву можна пояснити звичайно невмінням молодого автора, письменницькою його недосвідченістю. Критик вірив, що Куліш молодий автор, що зможе згодом навчитися уникати розривів. Він не знав, що Куліш свідомо культивує «розриви». Куліш не навчився уникати розривів, бо ніколи й не намагався вчитися. Навпаки, ...свідомо й упевнено йшов на те, щоб утвердити розрив між мріями, що в його розумінні виникали, і втіленням їх у певних образах. Розрив між тенденцією і виконанням - це не тільки формальний у Куліша момент, не тільки композиційний спосіб. Способом розриву, способом диссентетизації (Куліш - людина, за акад. С.О.Єфремовим, без синтези) користувався скрізь і всюди: в літературних творах, в особистому житті і в громадських своїх стосунках. Спосіб розриву між засобом і виконанням то був спосіб його літературного і соціального стилю» [14; 18].

Відмінність між ними як представниками різних епох зауважує Юрій Шерех: «Для Куліша український фольклор був ключем до душі українського народу. Для Петрова - є стала людина, людина взагалі, раціональна людина за нашаруваннями епох. У фольклорі він шукає, з одного боку, цієї сталої людини, а з другого боку, - нашарування епох і зв'язаних з ними світоглядів. Українські «заговори» не відрізняються для нього принципово від мордовських або якутських, так само, як для неоклясиків існувала єдина світова культура, а не якась специфічна українська» [16; 93].

Можна по-різному дивитися на образ Пантелеймона Куліша, яким його малює Петров. Дехто як з його сучасників, так і з сьогодинішніх дослідників сприймає тексти Петрова занадто серйозно, абсолютно відкидаючи можливість наявності в них суб'єктивного, накинутаго власним досвідом. Однак є й інші підходи. Наприклад, Соломія Павличко пише про те, що Петров *приписує* йому в романі дещо, зокрема, захоплення намірів як творчу рису [9; 222]. Взагалі, у текстах Петрова є немало домисленого та приписаного. Цей спосіб вмістити свою біографію між рядками чужих, побачити себе в інших постатях свідчить про складність самосприйняття та самоопису в напружених та мінливих обставинах першої третини ХХ століття. Передчуття, яке переслідує вже тоді, справдиться. Вже до кінця століття поняття особистості втратить свою колишню чіткість або й узагалі стане проблематичним. Спроба консенсусу між приватною та публічною мовою, фрагментарність наративу, світосприйняття і самого досвіду - це ті напружені точки, в яких триває діалог модернізму та постмодернізму, кожен з яких залишився у нас «незавершеним проектом». Одним з тих, чий голос чи не найяскравіший у цьому діалозі, був Віктор Петров: «Жаде з нас не має власної біографії, бо його біографія належить відтинкам епох, які круто відрізняються один від одного. Заповнюючи анкету, ми усвідомлюємо це з дотикальною ясністю. Зміну діб сприйнято як особисте переживання. її освідомлено на прикладі власної долі. Трагедія останніх поколінь полягає в тому, що вони живуть уривками уявлень різних діб, тоді як вони належать новій, іншій, якої вони ще не уявляють собі» [12; 8].

Примітки

¹ Здогад про розвідницьку діяльність Віктора Петрова переріс сьогодні свою гіпотетичну природу і не викликає тепер сумнівів у багатьох дослідників. Зокрема, С.Білокінь та З.Франко більш або менш певно висловлювалися з цього приводу.

² У першому варіанті написання: «...я спинився на Куліші», потім Петров намагається ще більше посилити відсутність у нього вибору, вживаючи наведений зворот.

1. *Bloom Harold*. The Western Canon. Riverhead Books. - NY., 1994.

2. Архів ЦНБ . - Ф. Х. - Од. зб. 14572-14580.

3. *Барт Р.* Лекція // *Барт Р.* Избранные работы. Семиотика. Поэтика. - М., 1994.

4. *Державин В.* Сучасна літературна белетристика // Критика. - 1929. - № 12.

5. *Державин В.* Факт и беллетристика. //Красное слово. - 1929. - № 6.

6. *Жулинський М.* У праці каторжній, в трагічній самоті // Куліш П. Твори: В 2 т. - Т.1. - К., 1989.

7. *Загоруйко Ю.* Художня проза Віктора Петрова (В.Домонтовича). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. - К., 1992.

8. *Забужко О.* Людина й культура: коментар до одисеї українського космополіта // *Луцький Ю.* На перехресті. - Луцьк, 1999.

9. *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. - К., 1999.

10. *Павличко С.* Роман як інтелектуальна провокація // В.Домонтович. Доктор Серафікус. Без ґрунту. - К., 1999.

11. *Петров В.* Болотяна лукроза, 1 // *Петров В.* Проза. Три томи. - Нью-Йорк, 1988. - Т.3.

12. *Петров В.* Історіософічні етюди // МУР. - 1946. - № 2.

13. *Петров В.* Матеріали до історії приятелювання Куліша й Шевченка р. 1856 - 1857-го.

14. *Петров В.* Пантелимон Куліш у п'ятдесяті роки. Життя. Ідеологія. Творчість. - Х., 1929.

15. *Хвильовий М.* Думки проти течії. - Х., 1926.

16. *Шерех Ю.* Віктор Петров, як я його бачив // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. - Х., 1998. - Т.3

Svitlana Matvienko

BIOGRAPHY AND AUTOBIOGRAPHY AND THEIR CROSS-CURRENTS IN THE TEXTS OF VICTOR PETROV

Victor Petrov is considered the first in the history of the Ukrainian letters to have introduced the genre of fictionalized biography. One of many personalities, who became the cause for his research was P.Xulish, a man of many talents for whom Petrov felt more than an ordinary affinity. This profound affinity allowed Petrov to fill in blanks in the fictionalized biography of Kulish with thoughts and convictions of his own. Just as Kulish did Petrov himself made a frequent use of pseudonyms, masks, and deliberate mystifications to mislead or conceal his own self from the view of his readers. Petrov's fictionalized biographies were both fictional accounts of the figures described, as well as of the author himself.